

УДК 371.112(477)(09)

Оксана Герасименко,
викладач кафедри географії
та методики її навчання
Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

**Діяльність попечительських рад при загальноосвітніх навчальних
зкладах у другій половині XIX – на початку XX століття**

**Деятельность попечительских советов при общеобразовательных
учебных заведениях во второй половине XIX – в начале XX столетия**

**The trusteeship boards' activities in educational establishments of Ukraine
(the second half of the XIX – the beginning of the XX century)**

Обґрунтовано особливості організації та діяльності попечительських рад при загальноосвітніх навчальних закладах у другій половині XIX – на початку XX століття. Виявлено, що для декількох міських начальних закладів (гімназія, прогімназія, реальне училище) створювалася одна попечительська рада. З'ясовано обов'язки попечительських рад: нагляд за діяльністю навчальних закладах, організація різного роду заходів, збір коштів на утримання конкретної освітньої установи. Схарактеризовано діяльність попечительств: сприяння соціальному захисту дітей, вчителів та співробітників, працевлаштування вихованців дитячих будинків та інтернатів; створення для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, умов з організації первинної трудової і допрофесійної підготовки; заснування премій і стипендій для малозабезпечених та обдарованих учнів тощо.

Ключові слова: попечитель, почесний попечитель, попечительська рада, гімназія, прогімназія, реальне училище.

Обоснованы особенности организации и деятельности попечительских советов при общеобразовательных учебных заведениях во второй половине XIX – в начале XX столетия. Обнаружено, что для нескольких городских начальных заведений (гимназия, прогимназия, реальное училище) создавался один попечительский совет. Выяснены обязанности попечительских советов: надзор за деятельностью учебных заведений, организация разного рода мероприятий, сбор средств, на содержание конкретного образовательного учреждения. Охарактеризовано деятельность попечительств: содействие социальной защите детей, учителей и сотрудников, трудоустройства воспитанников детских домов и интернатов; создание для детей-сирот и детей, лишенных родительской заботы, условий из организации первичной трудовой и допрофессиональной подготовки; основание премий и стипендий для малообеспеченных и одаренных учеников и т. п.

Ключевые слова: попечитель, почетный попечитель, попечительский совет, гимназия, прогимназия, реальное училище.

It was grounded the peculiarities of organization and trusteeship boards' activities in educational establishments in the late nineteenth - early twentieth century. It was found that for several municipal education institutions (high school, high school, technical school) trusteeship boards were organized. The responsibilities of trusteeship boards were established: the supervision of educational schools activity, the organization of different events, the raising funds for the maintenance of definite educational institutions. Author determined trusteeship activity: promoting social protection of children, teachers and staff employment children's homes and boarding schools; creation for orphans and children deprived of parental care conditions for the organization of primary employment and professional training; foundation prizes and scholarships for disadvantaged students and gifted pupils and so on.

Key words: trustee, trustee emeritus, board of trustees, gymnasium, high school, technical school.

Не зважаючи на те, що в Україні створено певне правове поле для діяльності піклувальних рад (ст. Закону України „Про освіту”, „Положення про загальноосвітній навчальний заклад”, „Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу”), їх діяльність ще не усвідомлена в суспільстві як ефективна форма залучення громадян до управління конкретним закладом освіти. Навіть, якщо такі ради і створені, то вони переважно функціонують формально як господарські органи при директорі закладу освіти, які допомагають вирішувати деякі питання матеріально-технічного чи фінансового забезпечення закладу освіти. Тому важливим є звернення до історії практики функціонування попечительських рад при середніх навчальних закладах кінця XIX – початку XX століття. Вивчення цього питання заповнить важливий проміжок у висвітленні історії попечительства про народну освіту в цілому.

Діяльність попечительських рад є предметом уваги як українських, так і російських дослідників, а саме: С. Галіуліної, О. Завгородньої, І. Лікарчука, І. Леготіної, І. Мартинової, Н. Сейко, І. Федорової, В. Халамендик та ін. В означених працях особливості створення та напрями роботи попечительських рад розглядалися у контексті діяльності загальноосвітніх навчальних закладів або ж добродійності про народну освіту.

Мета статті – обґрунтувати особливості організації та діяльності попечительських рад при загальноосвітніх навчальних закладах у другій половині XIX – на початку XX століття.

Починаючи з другої половини XIX століття при навчальних закладах почали створюватися попечительські ради – „для сприяння успішному, з боку суспільства, розвитку даного навчального закладу” [6]. Так, у нормативних актах „Проект устава низших и средних училищ, состоящих в ведомстве Министерства Народного Просвещения” (1860) [8], „Устав гимназий и прогимназий” (1864) [11], „Положение о женских гимназиях и прогимназиях ведомства Министерства Народного Просвещения” (1870) [3], „Проект устава реальных училищ ведомства Министерства Народного Просвещения” (1871)

[9], „Положение о женских училищах ведомства Министерства Народного Просвещения” (1884) [4], окреслювалися аспекти організації та діяльності попечительських рад при загальноосвітніх навчальних закладах. У документах зазначалося, що попечительські ради створюються для сприяння благоустрою навчальних закладів і для зміцнення тісного зв'язку між ними та громадськістю. Кожна попечительська рада діяла під головуванням почесного попечителя, який обирався на три роки тими особами або організацією, за рахунок яких утримувалася освітня установа. Почесний попечитель гімназії або прогімназії затверджувався на цій посаді попечителем навчального округу, а реального училища – за поданням міністра народної освіти. До складу попечительської ради гімназії входили три постійні члени, директор гімназії, міський голова та чотири виборні члени. У прогімназії був такий самий склад, але замість директора входив інспектор.

Характерною особливістю попечительської ради було те, що виборні члени обиралися на три роки самою попечительською радою і переважно з осіб, від освіченості і авторитету яких очікувалася найбільша користь для навчального закладу. Після трирічного перебування на цій посаді, виборні члени переобиралися. Якщо вони бажали залишитися і цього хотів колектив попечительської ради, то обиралися ще на один термін.

У містах, де було декілька начальних закладів (гімназія, прогімназія, училище), створювалася тільки одна спільна попечительська рада, у засіданнях якої брали участь всі директори гімназій і реальних училищ та інспектори прогімназій як постійні члени і представники навчальних закладів. Кількість інших членів не змінювалася. Попечительська рада сама обирала собі голову на три роки.

Як голова, так і члени попечительської ради, були зобов'язані піклуватися про посилення довіри в суспільстві до загальноосвітніх навчальних закладів та зближення їх з громадськістю. У цьому випадку важливою формою було відкриття публічних курсів для сприяння покращення матеріального забезпечення навчальних закладів та уважного ставлення до учнів.

Не втручаючись у внутрішні справи в управлінні освітньою установою, попечительська рада висловлювала директору свої зауваження про напрям і рівень викладання, про моральність вчителів та учнів, і взагалі про міру довіри громадськості до навчального закладу. У випадку потреби, про виявленні недоліки попечительська рада доводила до відома попечителя навчального округу.

Голова попечительської ради як і почесний попечитель, допоки перебували на цих посадах користувалися перевагами державного чиновника V класу, якщо не мали вищого чину. Вони носили ті ж мундири, які були визначені як і для директора навчального закладу. Члени попечительської ради не відносилися до державних службовців, але мали право, допоки перебували на цій посаді, носити мундир VI розряду Міністерства народної освіти [3; 9].

У досліджуваній період досить звичним було громадське обговорення тих чи інших законодавчих матеріалів. Так, у „Журнале Министерства народного просвещения” було розміщено „Свод печатных рецензий на проект устава средних и низших учебных заведений, состоящих в ведомстве Министерства Народного Просвещения”. Зауваження рецензентів торкнулися і попечительських рад, переважною більшістю яких вони сприйнялися позитивно. В основному зауваження торкалися складу попечительських рад, повноважень кола і способу їх діяльності, процедури обрання членів тощо. Так, Г. Ігнатович у своїй рецензії зазначав, що створення попечительських рад може бути досить дієвим, але на його переконання, що на тих основах, при тому складі і тих формальностях, що вказані в проекті нового Статуту, воно залишається „тільки мертвою буквою і ніколи не ввійде в життя” [10, с. 297].

Інший рецензент Г. Соколов вважав, що довіра громадськості до будь-якого навчального закладу обумовлюється самими викладачами. Якщо вони своєю діяльністю не можуть вселити довіру до навчального закладу, то в такому випадку уже не допоможуть ніякі попечительські ради [10, с. 297].

Спосіб обрання виборних членів попечительських рад, на думку рецензента Толля (ім'я не встановлено – О. Г.), могло зовсім паралізувати

діяльність їх впливу. Постійні члени, вважав він, в більшості випадків, мають обиратися із місцевих осіб, які мають яке-небудь відношення до того чи іншого навчального закладу або роблять пожертви на його користь. Проте такі особи не завжди, на думку вченого, будуть здатні до того, щоб сприяти зближенню навчального закладу з суспільством. З іншого боку особи, які обираються постійними членами, не могли задовольняти громадськість. Бо спосіб обрання виборних членів ставить їх у повну залежність від постійних членів. У зв'язку з цим, Толль пропонує надати право місцевому населенню самим обирати з свого кола виборних членів, і тим самим урівняти їх кількість з кількістю постійних членів, для того, щоб обрані були принаймні по одному члену від кожного прошарку суспільства, діти яких навчаються в освітніх установах. На переконання автора, в обов'язки членів попечительської ради має входити і об'їзд у визначені строки всіх місцевих навчальних закладів з метою перевірки діяльності вчителів та матеріального забезпечення освітніх установ, які утримуються за рахунок приватних осіб або організацій [10, с. 297–298].

Інший рецензент Г. С., маючи на увазі ступінь освіченості так званих місцевих жителів, таких як, наприклад, купці і міщани, які розуміються тільки на своїх торгівельних справах або ремеслах, вважав недоречним ввіряти їм моральний нагляд за учнями і особливо за вчителями. Для вчителів це навіть, вважав він, є образливим. Це ж, зазначав автор, учителі, наставники, професори, люди відомі міській громаді, які навчалися в університетах та знають педагогіку настільки, що не тільки уміють поводити себе добре, а й іншим давати поради. При тому у них є своє керівництво – директор, попечитель, міністр. Тому, чому ж цих педагогів ввіряти попечительському надзору місцевих жителів, які присвятили себе або сільському господарству, або торгівельним справам, або ремісничій майстерності. Тому, на думку рецензента, попечительській раді краще доручити нагляд за напрямом викладання. Таким чином він визначив призначення попечительської ради: 1) бути посередником між навчальним закладом і громадськістю та сприяти матеріальному благоустрою освітньої установи; 2) заохочувати батьків

віддавати дітей до навчальних закладів; 3) вирішувати скарги батьків, родичів або членів громади стосовно несправедливості керівництва освітньої установи по відношенню до їхніх дітей [10, с. 298].

Відносно складу попечительської ради, рецензент Мизко (ім'я не встановлено – О. Г.), маючи на увазі те, що міськими головами бувають часто люди напівграмотні, якщо не зовсім безграмотні, пропонував призначати головою попечительської ради представників дворянства [10, с. 298].

На думку В. Водовозова, крім осіб, які найбільше принесли користь для школи, можна допустити для обрання в члени попечительських рад та інших осіб, хоч і з меншими пожертвуваннями, але не з меншою дбайливістю, особливо батьків дітей, які навчаються у цих навчальних закладах, які не розраховують ні на які нагороди, ні на почесні, а тим не менш корисними, або за досвідом і знаннями, або, просто, з готовністю допомогти [10, с. 298].

Інший педагог Г. Ніверов, визначаючи велику користь у створенні попечительських рад, вважав, що потрібно передати в їх повне, безпосереднє розпорядження економічну частину пансіонів при гімназіях; також надати їм право розпоряджатися коштами навчального закладу, що відкриваються за рахунок організацій [10, с. 299].

У 1907 році відповідно до „Положення о попечительствах при начальных училищах” [5] повноваження попечительських рад розширилися. Так, при початкових училищах створюються попечительства, на які покладається турбота про благоустрій навчальних закладів та про покращення матеріального становища вчителів та учнів у них. Відкриття попечительств при початкових училищах відбувалося за клопотанням осіб, за рахунок яких утримувалася освітня установа, місцевих повітових або міських училищних рад. До складу попечительської ради входили: попечитель або попечительниця училища, законовчитель, учитель або вчителька, завідувач училищем, представник від земства або міста і виборні члени від місцевого населення [5, с. 4–5].

Попечительства мали право пропонувати кандидатури на посади попечителів або попечительниць і вчителів училищ. Попечительські ради

турбувалися про те, щоб всім дітям шкільного віку певної місцевості надавалася змога навчатися в школі. У зв'язку з цим попечительства облаштовували приміщення для ночівлі учнів; здійснювали підвіз дітей, які жили далеко від навчального закладу; забезпечували нужденних учнів одягом, взуттям, харчуванням тощо [5, с. 5].

Попечительства займалися розглядом господарських потреб школи, збирали пропозиції та знаходили кошти для їх виконання, а також турбувалися про раціональне використання розходів на утримання навчального закладу.

При пошуку засобів на потреби училища попечительські ради мали право: а) приймати пожертви грошима, навчальними посібниками, книгами, одягом та іншими, що відповідали потребам освітніх установ, предметами; б) влаштовувати, попередньо одержавши кожного разу відповідний дозвіл попечителя навчального округу, концерти на публічні лекції [5, с. 5].

Попечительства збиралися в установлені ними самими терміни, а також, при потребі, запросивши голову, тобто попечителя або попечительницю, а у випадку їх відсутності – учителя або вчительку, завідувача училищем. Для дієвості ухвал необхідна була присутність на засіданні не менше половини членів ради. Справи вирішувалися більшістю голосів, притому, що голос голови, при рівності голосів, давав перевагу. У попечительських радах для декількох училищ голова обирався самими попечительствами із числа попечителів або попечительниць тих училищ, для яких були засновані ці попечительства [5, с. 5].

Попечительські ради стосовно справ, що стосувалися безпосередньо училищ, співпрацювали з особами, за рахунок яких утримувалися освітні установи, а також і з керівництвом навчального закладу. Річні звіти про діяльність попечительств подавалися місцевій повітовій або міській училищній раді та власникам училищ [5, с 6].

Починаючи з 1910 року діяльність попечительських рад значно розширюється. Так, наприклад, вони одержали право реально впливати на зміст освіти. А у липні 1914 року були затверджені „Правила о частных учебных

заведеннях” [2], за якими всі існуючі в них попередні ради (училищні, господарські ради і комітети) реорганізовувалися в попечительські.

У „Положених о гимназиях Министерства Народного Просвещения” (1911) до прав і обов’язків попечительської ради входило: 1) представлення попечителю навчального округу кандидатів на посаду директора, в жіночих гімназіях – начальниці гімназії, а де були пансіони – інспектора, з осіб, що мають право на заняття цих посад; 2) відгук про кандидатів на посади законовчителів, вчителів і вчительок, класних наставників (наставниць), вихователів (виховательок), лікаря, що представляються директором (або начальником) гімназії на затвердження попечителя навчального округу; 3) завідування господарською частиною гімназії і пансіону, що знаходився при ній, або гуртожитку; 4) введення плати за навчання і за проживання в пансіоні або гуртожитку і визначення розміру її за погодженням з власником гімназії, звільнення від плати за навчання, за клопотанням педагогічної ради, бідних учнів і призначення відмінникам за успіхи і поведінку стипендій і одноразових посібників; 5) відкриття паралельних класів; 6) відкриття гуртожитків для учнів; 7) представлення попечителю навчального округу пропозицій про введення необов’язкових предметів, про облаштування церкви і відкриття пансіону; 8) подання педагогічній раді пропозицій з питань, що стосувалися виховного процесу навчального закладу; 9) розгляд річних звітів про стан гімназії в усіх відношеннях і представлення про них попечителю навчального округу своїх висновків; 10) подання звіту про свою діяльність власникам гімназії; 11) представлення міністру народної освіти через попечителя навчального округу, з відома власників гімназії, клопотань, що стосувалися облаштування як господарської, так і навчально-виховної частини гімназії, змін і доповнень статуту гімназії; 12) схвалення пропозицій педагогічної ради про розподіл позакласних занять вихованців (або вихованок) пансіону і взагалі про внутрішній режим в ньому; 13) затвердження правил про зберігання і видачу книг з бібліотек; 14) представлення попечителю навчального округу висновків

ухвал педагогічної ради про звільнення учнів з гімназії без права вступу в інші навчальні заклади Міністерства народної освіти тощо [7].

Починаючи з 1916 року головною заслугою діяльності попечительських рад було: при перевищенні доходів над розходами, приймати рішення про доплату до зарплатні вчителям, про надбавку до кошторису на бібліотеку і фізичний кабінет, про відкриття паралельних відділень при класах тощо [1].

Проте починаючи з 1917 року в освітній сфері відбуваються зміни, у зв'язку з якими зникають такі типи навчальних закладів як гімназії, прогімназії та реальні училища. А Постановою „Про скасування попечителів навчальних округів і їх помічників, головних і окружних інспекторів та їх секретарів і помічників секретарів, а також попечительських рад і канцелярій при навчальних округах” (1918) були ліквідовані посади попечителів, а попечительські ради припиняють своє існування.

Отже, у містах, де було декілька начальних закладів (гімназія, прогімназія, реальне училище), створювалася єдина для всіх них попечительська рада. В обов'язки попечительських рад, що створювалися при навчальних закладах, входило не тільки нагляд за діяльністю цих установ, але й благодійність самих членів рад, залучення ними додаткових коштів, організація різного роду заходів, збір коштів на утримання конкретної освітньої установи. Попечительства сприяли соціальному захисту дітей, вчителів та співробітників, що виражалася в наданні допомоги малозабезпеченим учням; сприяння працевлаштуванню вихованців дитячих будинків та інтернатів; створення для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, умов з організації первинної трудової і допрофесійної підготовки; заснування премій і стипендій для малозабезпечених и обдарованих учнів тощо.

Перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному обґрунтуванні нормативно-правової бази діяльності попечительських рад у ході освітніх реформ.

Список використаних джерел

1. Борисов Б. Ю. Попечительский совет Псковской Мариинской женской гимназии // Б. Ю. Борисов // Социально-политическая история XVIII–XX вв. – 2004. – № 1. – С. 105–107.
2. Галиуллина С. Д. Нормативно-правовое регулирование института попечительства в народных училищах Российской империи // С. Д. Гаиуллина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2012/5/istoriya/galiullina.pdf.
3. Положение о женских гимназиях и прогимназиях министерства народного просвещения (1870 г.) // Хрестоматия по истории педагогики / Под ред. С. А. Каменева, сост. Н. А. Желваков. – М. : [б. и.], 1936 г.
4. Положение о женских училищах ведомства Министерства Народного Просвещения / Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства Народного Просвещения. – СПб., 1884.
5. Положение о попечительствах при начальных училищах // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1907. – Ч. 11. – С. 4–6.
6. Попечительство и благотворительная деятельность в Нижегородской губернии до 1917 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gorbibl.nnov.ru/blagotvoritelnostnn>
7. Программа реформ П. А. Столыпина. – В 2-х т. – Документы и материалы. – Т. 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hrono.ru/libris/stolypin/stpn2tom.php>
8. Проект устава низших и средних училищ, состоящих в ведомстве Министерства Народного Просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1860. – апрель. – С. 85–163.
9. Проект устава реальных училищ ведомства Министерства Народного Просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1871. – Ч. 155. – С. 24–43.

10. Свод печатных рецензий на проект устава средних и низших учебных заведений, состоящих в ведомстве Министерства Народного Просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1861. – Ч. 109. – С. 244–310.

11. Устав гимназий и прогимназий ведомства Министерства Народного Просвещения 1864 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://museum.edu.ru/catalog.asp?cat_ob_no=13092&ob_no=12999.